

AZERBAIJAN'DA SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİSİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Culfa bölgesinde "Gülistan" türbesi. XII. yy.



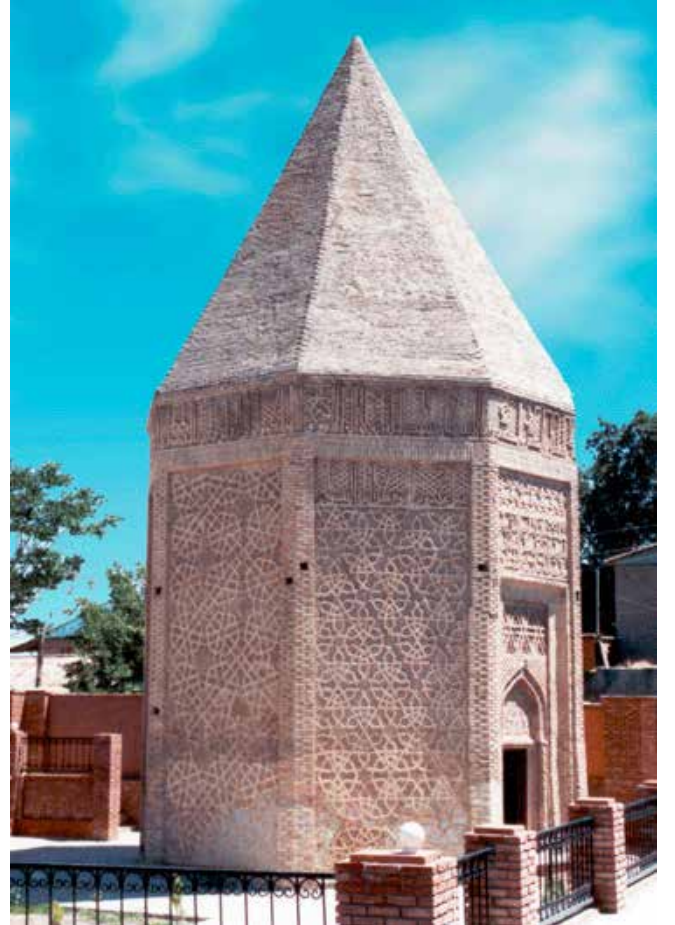
Azərbaycan'da XI-XII yüzyıllarda dini mimarlıktaki olağanüstü yükseliş, Selçuklu İmparatorluğu topraklarında İslam'ın yeni altın çağıının sonucudur. **Azərbaycan da dahil olmak üzere, İslam dünyasının geniş topraklarında, bilimsel literatüre Selçuklu camisi olarak geçen özel tip mabetlerin yaygınlaş-**

ması, dini yapıların planlı ve yapıcı oluşumunun temel sürecini yansıtmaktadır. "Selçuklu Camii"nin en belirgin özelliği – **mihrap kısmının kubbe şeklinde oluşumu-**dur. Camilerin mimari çekirdeği hepsinden daha iyi korunmuştur. Bu nedenle, Selçuklu dönemi camileri bilimsel literatürde "Selçuklu köşkü" olarak bilinmektedir.

Nahçıvan'da Mömine Hatun türbesi. XII. yy.

Fetihleri sırasında, Selçuklular art arda Horasan, İran, Irak, Anadolu ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerini, Alparslan ve Melik Şah döneminde ise Azerbaycan'ı fethetti. Ancak başta, kuzeydeki Şirvan olmakla, ülkenin bazı bölgeleri bağımsızlıklarını korumayı başarmıştı. Söz konusu dönemin kültür gelişmesinde, ortak kültür gelenekleriyle belirlenen ortak eğilimler açıkça görülmektedir. Siyasi istikrar, ekonomik yaşamın iyileşmesi ve kültürel faaliyetin sürdürülmesi için ortaya çıkan koşullar, ülkede mimari ve sanatsal yaratıcılığın geliştirilmesine itici güç oldu (1). Selçuklular dönemi toplumsal ve ideolojik gelişme, Azerbaycan'ın ortak mimari çizgisinde ortaya çıkan sanatsal eğilimlere yansımıştır. Bu dönemin elverişli kültürel ortamı, önceki yüzyılların sanatsal ve teknik deneyimin ve geleneklerinin yerel mimari ve sanat okulları şeklinde kalıplaşmasına olanak sağladı.

XII yüzyıl Azerbaycan mimarisinde ortaya çıkan inşaat kültürü, **cesur kompozit fikirlerle mimari formların özgünlüğünü** kendinde birleştiriyor. Bu, söz konusu anıtların sürekli gelişmenin ve mükemmelliğin uzun bir aşamasını taçlandığını gösteriyor. Ancak somut örneklerle, önceki yüzyıllar boyunca mimarinin gelişimini takip etmek biraz zor görünüyor. Ayrı-ayrı mimari yapıların özellikleri ve Azerbaycan'ın kentleri hakkında çok az bilgi, onların planlama yapısı ve kompozit fikirlere ilişkin bazı varsayımlar için imkan sağlamaktadır. XI yüzyılda büyük inşaatlar **Abşeron yarımadasında yapılmıştır**

*Nahçıvan'da Yusuf İbn Kuseyr türbesi. XII. yy.*



Nahçıvan'da "Karabağlar" mimari külliyesi. XII. yy.

ki, bu dönemden savunma, sosyal ve dini karakterli mimari anıtlar – camiler, kuleler, kaleler, kervansaraylar, evler, odanlar- **günümüze kadar korunmuştur** (2). Ortak tarih ve kültür sayesinde Azerbaycan'ın mimarlık abidelerinin benzeri Orta Asya, Gürcistan, İran anıtları arasında sadece mimari ve planlama açısından değil, aynı zamanda, inşa tekniği, inşaat malzemeleri ve yapı olarak da bulunuyor. Azerbaycan, Orta Asya ve İran ustaları, **kendi ülkelerinin dekoratif el sanatları geleneklerini sentez ederek, mimaride seramik kaplama yöntemlerini yaratıcı şekilde uyguluyorlardı**. Desenlerin ortaya çıkması – ilk bakışta görünmeyen bir gizemdir. Desenlerin bağımsız olmadıkları, süsleme yoluyla hizmet ettiği için sanatın arka planında kaldığı söylenir ve bu kabul edilebilir. Ancak, eğer desen gerçekten canlı ve dolgun ise, üstelik herhangi bir yüksek sembolü taşıyorsa, o zaman o, sanat eserine yeni bir soluk vermektedir (3).

XI-XII yüzyıllarda, Oğuz soyundan gelen Selçuklu kabileleri, doğu Müslüman ülkeleri- Maşrik'i büyük bir imparatorlukta birleştirdi. Selçuklu tarihçisi Ravandî'ye göre, belirtilen dönemde *"Arap, Bizans, Fars ve Rus top- raklarında, kalplerde kılıçlarının korkusu yaşayan Türkler hüküm sürüyor"*. Araştırmacıların Selçuklu adlandırdığı bu önemli tarihsel dönem, **sadece siyasi ve askeri alanda değil, aynı zamanda bilim ve sanat alanında da Türk etkisinin İslam dünyasında yeni bir yükselişi ile karakterize ediliyor**. Bu, dünya oryantalizminde dönüm veya dönüşüm noktası olarak tanınmaktadır.

Bu dönem, **Azerbaycan şehirlerinin mimari görünümünde camilerin rolünün artmasıyla karakterize ediliyor**. Selçuklu döneminde sosyal ve ideolojik gelişme, Azerbaycan mimarisine uygun olarak ortaya çıkan farklı eğilimlere yansyordu. İşte, Ortadoğu mimarisinde geniş yaygın olan **"pliseli"** duvar yüzeyi yöntemi, Azerbaycan'da, **Nahçıvan'ın 30 km kuzey-batısında bulunan Karabağlar köyündeki türbede ortaya çıkmıştır** (4). Başlangıçta yapıcı olan bu yöntem, yeni inşaat malzemelerinin ortaya çıkması ve yayılmasıyla yavaş-yavaş tamamen dekoratif karakter aldı. Karabağlar türbesindeki duvarın toplam kalınlığı çıkıntılı yarım silindire birlikte 1,25 m, onlarsız 75 cm'dir. Doğal olarak, bu denli ince bir duvar, kubbeden önemli bir itme mevcudluğunda taşıyıcı işlevini göremez, dahası, türbe çift kubbe ile örtülüdür. Bu nedenle, **Karabağlar türbesindeki yarım silindir pliseler yapının en önemli unsurudur**. Karabağlar köyünde, bugün kısmen tahrip olan minareli türbe, on iki yarı dairesel kenarları olan bir silindiridir. 30 m yüksekliğinde kule içeride dairesel şekildedir. Eksen üzerinde yer alan ve ışığın yönlerine odaklı giriş açıkları, türbeyi dört eşit parçaya bölmektedir. Tüm duvarlar pürüzsüz sırlı yeşil çinilerle kaplıdır ve kulenin tüm yüzeyi, eşkenar dörtgene benzeyen çapraz büyük karelere bölünmüştür. Büyük yeşil çinili karelerin her birinde "Allah Bismillah" yazılmıştır.

Giriş kapılarının renkli sırlı çini ekleri olan dikdörtgen çerçevelerle süslenmesi Berde'deki türbeyi andırıyor. Türbenin kulesi, yerel beyaz taştan yapılmış sekizgen taban üzerinde duruyor. İç kısımda kule derin olmayan nişlere bölünmüştür. Türbenin aşağı kısmında – iyi yontulmuş iri taşlardan inşa edilmiş derin nişlerden oluşan dört çapraz yarım tonoz – kendine özgü bir yapıya sahip bodrum bulunuyordu. Türbenin batısında 30 m mesafede, temelinde her biri küçük prizma olan, yeşil renkli küçük çinilerle süslenmiş silindirik yuvarlak taban üzerinde iki minare vardır. Minarelerin yüksekliği 20 metreden fazladır. Her bir minarenin içinde sarmal merdivenler bulunuyor. Minareleri, üzerinde yazıtlar olan dikdörtgen portal şeklinde giriş deliği olan 3,4 m uzunluğundaki duvarlar birleştiriyor. Minareler kırmızimsı ve grimsi tuğlalardan yapılmıştır.

Azerbaycan'ın mimari anıtlarının araştırılması, **fonksiyonel, yapısal ve sanatsal konuları uyum içinde çözen yerli mimarların yüksek sanat düzeyini göstermektedir**. Azerbaycanlı mimarlar, karmaşık mimari projeleri gerçekleştirme görevini en iyi şekilde karşılayan tasarım ve inşaat tekniklerini geliştirmiştir. Söz konusu dönemde, **Azerbaycanlı ustalar taş oymacılığı**

*Füzuli bölgesi Babı köyünde Şeyh Babı Yakup türbesi.
XIII. yüzyılın sonu*



sanatında büyük bir mükemmellik elde etmiştir. Bakü'nün mimari anıtları, dünya mimarlık tarihinin en iyi taş bezeme mimarisi örneklerine aittir.

Ortaçağ Azerbaycan mimarisinde, **yüksek kalitesi ile seçilen yanmış tuğla** önemli rol oynamıştır. **Tuğladan, az bulunan inşaat kerestesi kullanılmadan dayanıklı ve daha önemlisi, depreme dayanıklı ya-**

pılar inşa ediliyordu. Yapı ve dekorun uyumunun sağlanmasında Azerbaycanlı ustaların sanatı, parlak mimari motifler, taş ve ahşaplarda uygulanan çeşitli şebeke çalışmalarında görülmektedir.

Geliştirilen ve mükemmelleşen ve bazılarının günümüze kadar geldiği Azerbaycan'ın mimarlık ve inşaat sanatı geleneklerinin sabitliği ile farklılık göstermiştir. ❀

Kaynakça

1. Ализде Г.М. Народное зодчество Азербайджана и его традиции. Б., 1963, 310 с.
2. Бретаницкий Л.С. К изучению градостроительной культуры средневекового Азербайджана // Сб. ИА., Т. VII, 1959, с. 20-35
3. Дадашев С.А, Усейнов М.А. Архитектурные памятники. Б., 1946, 58 с.
4. Мухаммед Садык Кашкари. Кодекс приличия на Востоке. М., 1931, 252 с.

Pirsaat nehri üzerinde hanegah. XII-XIV. yy.

